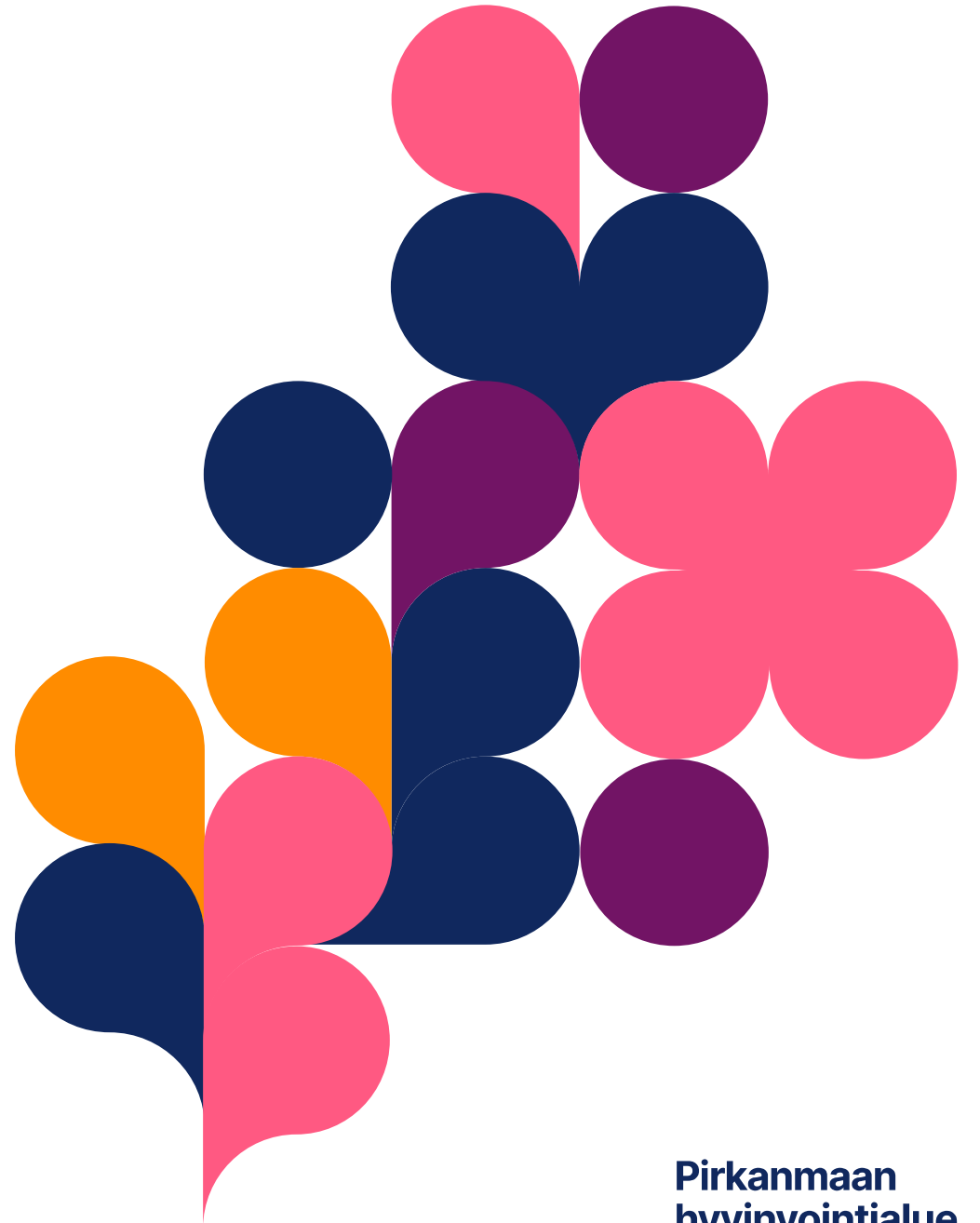

Kategoriat kuntoutumisen selontekoina

Sosiaalisen kuntoutuksen kehittäminen Kelan kuntoutuspalvelujen yhdyspinnoilla - hankkeen käytäntötutkimuksen tuloksia ja ajatuksia käytäntötutkimuksesta osana sosiaalityötä

Sosiaalityöntekijä Vesa Hänninen,
Pirkanmaan hyvinvointialue ja
kehittämispäällikkö Anna
Pekkarinen, sosiaalialan
osaamiskeskus Pikassos

Hankkeen tausta

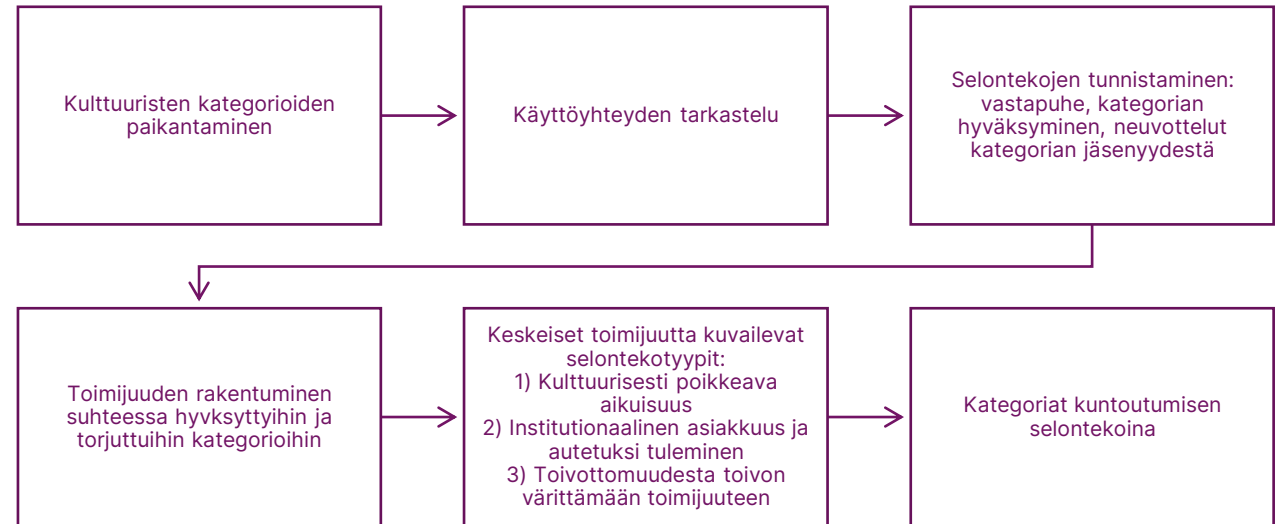
- Sosiaalisen kuntoutuksen kehittäminen Kelan kuntoutuspalvelujen yhdyspinnoilla -hankkeessa kehitettiin ja tutkittiin sosiaalista kuntoutusta aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön työmuotona marraskuun 2020 ja toukokuun 2023 välisenä aikana (kehittäjä-sosiaalityöntekijä ja psykiatrinen sairaanhoitaja)
- Hanke toteutettiin Tampereen kaupungilla ja sittemmin Pirkanmaan hyvinvointialueella
- Hankkeen kohderyhmänä olivat sosiaalihuoltolain mukaista erityistä tukea tarvitsevat ja palvelujärjestelmän ulkopuolelle jääneet henkilöt. Sosiaalisen kuntoutuksen työotteella pyrittiin rakentamaan asiakkaiden luottamusta sosiaali- ja terveystalouteihin, lisäämään heidän arjen toimintamahdollisuuksiaan ja löytämään heille sopivia yksilöllisiä kuntoutuspolkuja.
- Sosiaalisen kuntoutuksen työmuoto oli luonteeltaan tiivistä yksilötyötä, jota tehtiin monialaisesti asiakkaiden koettujen tuen tarpeiden lähtökohdista.
- Kehittämishankkeeseen liittyvä tutkimus on luonteeltaan sosiaalityön käytäntötutkimus. Vastuullinen tutkija oli hankkeen kehittäjä-sosiaalityöntekijä Vesa Hänninen. Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassoksen kehittämispäällikkö Anna Pekkarinen osallistui tutkimuksen toteuttamiseen.
- Käytännössä käytäntötutkimus toteutettiin pitkälti yhteistyössä: Vesa oli 1. kirjoittaja ja vastasi haastattelujen toteuttamisesta, mutta muilta osin kirjoittajuus ja vastuu jakautuivat melko tasaisesti

Tutkimustehtävä ja aineisto

- Kysymme:
 1. Millaisiin kategorioihin sosiaalisen kuntoutuksen hankkeen asiakkaat itsensä kuvauksissaan asettavat?
 2. Millaisia selontekoja haastateltavat tekevät kategorioiden jäsenyydestä: millaiset kategoriat he hyväksyvät ja mitkä taas torjuvat?
 3. Miten asiakkaat kuvaavat toimijuutensa rakentumista suhteessa näihin kategorioihin?
- Haastattelut toteutettiin väljästi teemahaastattelua ja narratiivista haastattelua yhdistellen, jolloin haastattelut rakentuivat episodimaisiksi haastatteluiksi, jotka koostuvat useista pienistä, episodimaisista kertomuksista, ja jotka vaativat täydentäviä kysymyksiä, jotta kerronta voi jatkua (Flick 1998)
- Keskustelimme osallistujien kanssa vuorovaikutuksesta asiakkaan prosessiin liittyvien tahojen kanssa, rakenteellisista tekijöistä (terveydenhuolto, kuntoutus, etuudet, toimivista tekijöistä ja mahdollisista kohtuuttomista tilanteista), sosiaalityön mahdollisista vaikutuksista asiakkaan kokemana ja sosiaalityön keinoista asiakkaan tilanteen tukemiseksi. Pyrimme tavoittamaan ajallisen ulottuvuuden.
- Tutkimuksemme haastattelut eivät toteutuneet perinteisinä vieraan tutkijan suorittamina haastatteluina, vaan koska kaikissa oli läsnä hankkeen kehittäjä-sosiaalityöntekijä, rakentuivat haastattelut reflektiivisiksi yhdessä kuljettujen polkujen muisteluksi, jäsentelyksi ja yhdessä oppimiseksi. Näin tutkimus- ja kehittämishankkeen työskentelyssä ja tutkimustyössä yhteen nivoutuivat tutkimus, käytännöt ja asiakkaat, jolloin lähestymistapa muodostui kokeilevaksi ja neuvottelevaksi (Uggerhøj, 2014).
- Aineistona kymmenen asiakashaastattelua, litteroituna yht. 80 sivua (fonttikoko 8, riviväli 1, Verdana)

Analyysi

- Tutkimus on luonteeltaan sosiaalityön käytäntötutkimus. Käsitteenä se viittaa sosiaalityön kehittämisestä ja tutkimuksesta rakentuvaan useampien toimijoiden yhteiseen oppimisen ja tiedonmuodostuksen prosessiin, jossa tutkimuksen ja kehittämisen lähtökohtana ovat esimerkiksi asiakkaista kumpuavat tiedontarpeet (Satka ym., 2016, 8–9).
- Kategoriatutkimuksellinen tarkastelu
- Rakentui kolme selontekotyyppiä:
 1. Kulttuurisesti poikkeava aikuisuus
 2. Institutionaalinen asiakkuus ja autetuksi tuleminen
 3. Toivottomuudesta toivon värittämään toimijuuteen

Tutkimustulokset 1/3

Kulttuurisesti poikkeava aikuisuus				
Arjen pärjäämättömyys ja syrjään ajautuminen	Arjen pärjäämättömyys näyttäytyy haastateltavien puheessa monin tavoin ilmenevinä jaksamisen haasteina ja osattomuuden tunteina ”yksin ja itsenäisesti pärjäämättömät aikuiset”	Aikuisuuteen liitettyjen kulttuuristen odotusten ja pärjäämättömyyden väliset ristiriidat → myös rakenteelliset ulottuvuudet	Osattomuuden ja kuulumattomuuden kokemukset sekä riittämättömät voimavarat → Ulkopuolisuus suhteessa valtakulttuurisesti hyväksytyihin osallistumisen paikkoihin	Aktiivinen avun hakeminen ja kuulumattomuus suhteessa yhteiskunnan auttamisinstituutioihin
Monimerkityksinen päihdekäyttö	Päihdekäytön ongelmallisuuden raja on sopimuksellinen ja ongelmallisuus määrittyy suhteessa haastateltavien itsemäärittelyihin ja yksilöllisiin elämäntilanteisiin.	Päihdekäyttö ei vain osallisuutta poissulkevaa, vaan myös vapaaehtoisia ja varauksettomia kuulumisen ja tunnustuksen paikkoja	Päihteitä käyttävien yhteisöt näyttäytyvät toimintamahdollisuuksia ja osallisuutta marginaalissa tuovana paikkana, mikä korostaa päihdekäytön monimerkityksisyyttä	Päihteistä ja päihteitä käyttävien yhteisöistä irtautumiset osattomuutta ja kuulumattomuutta aiheuttavia kriisejä, joissa suhteiden vastavuoroisuus katoaa ainakin hetkellisesti näkyvistä
Taloudelliset toimintamahdollisuudet olemassaolon jatkuvuutena	Köyhyys elämää suuntaavaa ja leimaavaa	Kulttuurisesti hyväksytty aikuisuus määrittyy elatuskyvyn ja yhteiskunnan verovaroin järjestettyjen toimintojen rahoittamisen kautta → oletettu ja omaksuttu syyllisyys tulonsiirroilla elämisestä, itsensä vastuuttaminen tilanteesta	Taloudellisten toimintamahdollisuuksien puuttuminen asettuu olemassaolon jatkuvuuden ja ihmisarvoisen elämän välimaastoon	Mahdotonta elää kuntoutumista tukevaa arkea, vain ”selviytyminen” ja ”peruseläminen” juuri ja juuri mahdollista

Tutkimustulokset 2/3

Institutionaalinen asiakkuus ja autetuksi tuleminen				
Institutionaaliset odotukset ja niiden kääntyminen	Vertailu aiempiin palvelukokemuksiin, odotusten kääntyminen rakentuu selonteissa työntekijöiden ja asiakkaan välisen keskinäisen vuorovaikutuksen perustavanlaatuisiksi piirteeksi	Vastustajasta sosiaalityön puolestapuhujaksi, odotusten aktiivinen kääntyminen ja kääntäminen	Asiakkuuden hyväksyminen kahdenkeskisenä toimijuutena, työntekijän horisontaalisena suhteena; kiireettömyys, vastavuoroisuus, jatkuvuus ja pysyvyys episodimaisten kohtaamisten sijaan	Vertaisuus työntekijöiden ihmisyytenä: viittaukset "tavallisiin ihmisiin" ja "epäbyrokraattisiin" työntekijöihin, suhteeseen asettumisen merkitys
Rakenteissa ohitetut kuntoutujat	Ohitetuksi ja nähdyksi tulemattomuudesta liittyen niihin ongelmakategorioihin, joihin he kuvauksissaan olettavat sosiaali- ja terveystalvujärjestelmän heidät asettavan	Yhtäältä haastateltavat osoittavat ymmärrystä ruuhkautuneita palveluita kohtaan ja hyväksyvät työntekijöiden rajatut toimintamahdollisuudet vaikuttaa tilanteeseen	Sosiaali- ja terveystalvujärjestelmien institutionaaliseen tehtävään liittyvien odotusten rikkoutuminen: palveluihin liittyy odotuksia avun ja hoidon saamisesta, mutta koetut tarpeet eivät tule institutionaalisesti tunnistetuiksi ja tunnustetuiksi.	Järjestelmän pirstaleisuus → kuntoutuminen ja riippuvuussuhde hoitaviin tahoihin näyttäytyy monin tavoin nöyryyttävänä ja alentavana. Samalla korostetaan koetun kuntoutumisen ja kuntouttamaan tarkoitettujen palvelujärjestelmän etäisyyttä toisistaan.
Avun hakemisen ja tuen vastaanottamisen jännitteisyys	Jännitteisyys näyttäytyy institutionaalisen vuorovaikutuksen tasolla ilmenevänä kokemuksena kuulluksi tulemattomuudesta ja ohi katsomisesta sekä haluttomuutena asettua instituutioiden valmiisiin asiakaskategorioihin ja niihin perustuviin mallitarinoihin	Palvelujärjestelmän toimintalogiikan haavoittavuus ja sen vaikutukset haastateltavien kuntoutumisen etenemiseen → selonteot ohi katsomisesta ja ongelmien vähättelystä, koettujen tuen ja avun tarpeiden ja saadun tuen ja hoidon väliset ristiriidat	Standardoitu apu, "toisella korvalla" kuuleminen, kokonaistilanteen kommunikoitumattomuus	Institutionaalisesti määritellyt ongelmakategoriat, jotka ohjaavat hoitoa ja tukea (esim. päihdekäyttö tai masentuneisuus ohjaamassa tulkintaa, vaikka koettu avun tarve somaattisessa oireessa)

Tutkimustulokset 3/3

Toivottomuudesta toivon värittämään toimijuuteen				
Toivottomuus yksilön vastuun ja rakenteellisten epäoikeudenmukaisuuksien jatkumoilla	Kulttuurisesti kelpaamaton toimijuus: toivottomuus rakentuu paitsi symbolisena ulkopuolisuutena suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, myös konkreettisenä, käsin kosketeltavana paikattomuutena, ”tyhjän päällä” olemisena	Huolenpidon vaarantumisen leimaama toimijuus: pärjäämättömyys ja perustavanlaatuisten tarpeiden täyttymättä jääminen → sekä aktiivista että passiivista	Tulevaisuutta vaille jääminen: passiiviset toimijakategoriat, jotka rakentuvat ”näköalattomuutena”, ”kuopassa olemisena”, ”halusin kuolla mutta en uskaltanut tappaa itseäni”, ”en nähnyt tulevaisuutta itselläni”, ”ei ollut motivaatiota mihinkään”	
Toivo turvallisuutena, arjen toimijuuksina ja tulevaisuudennäkyminä	Toivo monenlaisena luottamuksena ja kuntoutuminen luottamuksen palautumisena: luottamus institutionaaliin että epämuodollisiin suhteisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin voimavaroihin, arjen jatkuvuuteen ja omaan selviytymiseen; turvallisuuden kietoutuminen jatkuvuuteen → turvallisuus	Tulevaisuuden näkymät ja toiveet → mahdollisuutena nähdä tulevaisuus, kokea myönteisiä tunteita ja luottamusta tulevaan, haaveilla ja odottaa, haluttomuutena kuolla. Toisaalta uskallusta myös luottaa kunkin kuluvaan hetken kantamiseen.	Valinnan mahdollisuudet ja paikat → mahdollisuudet tehdä valintoja – esim. päihteet, mielenterveysongelmat tai ympäröivät haavoittavat sosiaaliset suhteet eivät suuntaa valintoja	Arjen ja arkisen elämän mielekkyytenä ja jatkuvuutena ja arjen toimijuuksina. ”Eteenpäin” meneminen, jokapäiväisessä elämässä selviytyminen (arkinen pärjääminen), päivätekeminen, toimijuuden ja toimintakyvyn vahvistuminen, voimavarojen lisääntyminen, ”mukana pysyminen”, kuuluminen

Sosiaalinen kuntoutus toisin tekemisenä aikuissosiaalityössä

(*saavutettavuuden jäsenitys Vanjusov 2022)

Saavutettavuuden ulottuvuus	Saavutettavuuden esteet	Sosiaalisen kuntoutuksen työmuodon ydinelementit
Institutionaalinen	Epäjohdonmukaiset palvelut ja epäselvät palveluketjut Työntekijöiden (yllättävä) vaihtuvuus Aikojen peruminen ja siirtäminen Episodiset kohtaamiset Palvelujen siiloutuminen ja eriytyminen Pitkät jonotus- ja odotusajat Asiakkuuksien siirtely palvelusta toiseen ja asiantuntijalta toiselle	Kokonaisvaltainen työote Kiireettömyys Työskentelysuhteen pysyvyys ja määrääjättömyys Sitoutuminen asiakkaisiin Ansaitsemisen logiikan torjuminen
Informatiivinen	Epäselvyydet palveluista, joihin asiakkaalla voisi olla oikeus Kuntoutusjärjestelmän monimutkaisuus suhteessa kuntoutujan voimavaroihin Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden rajalliset tiedot kuntoutusvaihtoehdoista	Kuntoutuspalveluihin liittyvä erityisasiantuntijuus Järjestelmän tulkitseminen asiakkaille Asiakkaiden tilanteiden tulkitseminen kuntoutustarpeita arvioiville sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoille
Taloudellinen	Kuntoutukseen liittyvät maksut (asiaksmaksut, kuntoutuspsykoterapiaan liittyvät kustannukset) Ensisijaiseen etuuteen liittyvät katkokset Köyhyys ja taloudellisten toimintamahdollisuuksien kapeus	Taloudellinen tukeminen täydentävällä ja ehkäisevällä toimeentulotuella
Fyysinen	Rytmien eritahtisuus, instituutioiden ajallis-paikalliset käytännöt Käyntien edellyttäminen valmiiksi määritellyissä ympäristöissä ja paikoissa	Tapaamiset asiakkaan ehdoilla (paikka, aika) Kiinnipitävä työote ja aktiivinen tavoittelu
Kokemuksellinen	Leimaavat ongelmakategoriat (esim. huumeiden käyttäjä, laiska tai vastuuton aikuinen) Tarpeiden ja tilanteen sivuuttaminen Kokemukset ohi katsomisesta ja kuulluksi tulemattomuudesta sekä torjumisesta Kokemus kulttuurisesti poikkeavasta aikuisuudesta	Vastavuoroinen suhde Vertaisuus Luottamuksenarvoisuus Tunnustaminen Yhteydenpidon epämuodollisuus Jaettu asiantuntijuus ja liittoutuminen asiakkaan kanssa Kulttuurisesti normatiivisen aikuisuuden purkaminen

Pohdinta

- Sosiaalityöllä on merkittävä rooli toivottomuuteen ajavien rakenteellisten eriarvoisuuksien ja epäoikeudenmukaisuuksien torjumisessa, ja toivon sekä toimijuuden rakentumisessa. Tämä korostaa sosiaalisen kuntoutuksen ja sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävää sekä tätä kautta niiden velvollisuutta kuntoutuksen vallitsevan puhetavan haastajina.
- Suurimmaksi ongelmaksi määrittyy tutkimuksemme perusteella palvelujärjestelmän kyvyttömyys tuottaa oikeudenmukaisuuden kokemuksia haavoittuvassa asemassa oleville ihmisille
- Hankkeessa kehitetty sosiaalisen kuntoutuksen työmuoto haastaa kuntoutukseen sisältyvää normalisoivaa valtaa (ks. Foucault 1980), jolloin se ei pyri sopeuttamaan yksilöä järjestelmän odotuksiin, vaan sen sijaan työmuodolla tavoitellaan epäoikeudenmukaisuutta tuottavan järjestelmän muuttamista.
- Näin asiakkaiden toimijuuden rakentuminen ja kuntoutuminen ei toteudu työmuodon näkökulmasta heidän ohjaamisellaan kohti yhteiskunnallista normaalia, vaan sosiaalityön ja julkisen vallan tuomien toimintamahdollisuuksien viemisellä asiakkaiden elinolosuhteisiin sekä yhteiskunnan toimimattomien rakenteiden muuttamisella.

Yhteenveto

- Sosiaalisen kuntoutuksen työotteella selkeä paikka aikuissosiaalityössä – mutta pitäisikö puhua yleisemmin vain aikuissosiaalityöstä?
- Ajalliset ja paikalliset resurssit haastavat työotteen laajentamista → tällä hetkellä vaatii paljon työntekijältä – työote vs. alati lisääntyvä hallinnollinen työskentely
- Työmuoto haastaa myös sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden markkinoistumista (Kokkonen ym. 2018) → laajemmin on kyse hyvinvointivaltion ideologisen perustan heikentymisestä (Kamali ja Jönsson 2018)
- Työikäisyydestä ja työikäisille suunnatuista palveluista puhuminen → herkistytävä kieleen sisältyvälle normalisoivalle vallalle ja sille, kuinka aikuisille suunnatut palvelut, sosiaalinen kuntoutus ja aikuissosiaalityö tämän puheen kautta hahmotetaan

Kokemuksia käytäntötutkimuksesta

- **Yhteinen tiedonmuodostuksen ja sanallistamisen prosessi**

- Pros: Ammatillinen kasvaminen vuoropuhelussa, kokemus samanmielisyydestä ja jaetusta ymmärryksestä sosiaalityön luonteesta, näkökulmien yhdistyminen, aidosti pragmatistisen otteen mahdollistuminen (käytäntö ja teoria eivät toisistaan erillisiä)
- Cons: Vaatii todella paljon yhteiseltä vuorovaikutukselta, hallinnan luovuttaminen vaikeaa

- **Ajankäyttö**

- Pros: ????
- Cons: Vaatii valtavasti venymistä ja joustamista molemmilta – ei välttämättä olisi ollut mahdollista ilman rutkaa määrää +- tunteja, iltoja ja viikonloppuja. Toisaalta tämä voi olla myös tekemisen tapa, ja toisille hyvissä ajoin aloittaminen ja jäntevä suunnitelmallinen tekeminen mahdollista. Meille ei ollut.

- **Tutkiva työote**

- Pros: ammatillinen emansipaatio, legitimizeetti toisin tekemiselle, käsitteiden löytäminen, sosiaalityön tutkimusyhteyden vahvistaminen käytännössä
- Cons: Oman työn kriittinen reflektointi ei aina täysin kivutonta

- **Henkilökohtaisuus**

- Pros: Otteen säilyminen
- Cons: Työn tekemisen tapojen yhteentörmäys, siitä johtuvat ristiriidat ja näiden käsittely, etäisyyden ja läheisyyden säätely

Muita näkökulmia:

- Rakenteellinen sosiaalityö – epäkohdat tulevat elävämmiksi kun niitä eletään ja analysoidaan käytännössä asiakkaiden kanssa

Mitä voisi vaatia toimiakseen osana sosiaalityön käytäntöjä?

- Rakenteita ja operatiivista johtamista → käytännössä alusta alkaen hoidimme eettisen ennakoarvioinnin (ennen kuin hanke oli alkanut), hankehumpan, haastattelut, litteroinnit, laskutuksen jne. alusta lähtien ilman minkäänlaista ulkopuolista tukea perustyön ohella (Vesa teki kokoaikaisesti asiakastyötä noin viidenkymmenen asiakkaan kanssa)
- Tutkimusprosessiin liittyi paljon paineistettuja tilanteita, joissa ideaalitilanteessa olisi ollut organisaation tuki
- Tarve myös työnjohdollisille järjestelyille
- Tutkimusmyönteinen ympäristö käytännön työhön
- Ammatillisen työkuulttuurin muutokselle tarvetta

Keskusteltavaksi

- Mitä mahdollisuuksia näet käytäntötutkimukseen nojaavilla työkäytännöillä omassa työssäsi?
- Olisiko jotakin, mitä kiinnostaisi tutkia?
- Miten näet, että tutkiva työote voisi istua aikuissosiaalityön ympäristöön?

Lähteet

Flick, U. (1998). *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.

Foucault, M. (1980). *Power / Knowledge*. G. Colin (toim.) Brighton: The Harvester Press Limited.

Kamali, M. & Jönsson, J. 2018. Introduction: Neoliberalism and social work in the Nordic welfare states. Teoksessa M. Kamali ja J. Jönsson (toim.) *Neoliberalism, Nordic Welfare States and Social Work*. London: Routledge. Kokkonen, T., Närhi, K. & Matthies, A.-L. 2018. Transformation of the Finnish Welfare State. Teoksessa M. Kamali ja J. Jönsson (toim.) *Neoliberalism, Nordic Welfare States and Social Work*. London: Routledge

Satka, M., Julkunen, I., Kääriäinen, A., Poikela, R., Yliruka, L., ja Muurinen, H. (2016) Johdanto – Käytäntötutkimus tietona ja taitona. Teoksessa M. Satka, I. Julkunen, A. Kääriäinen, R. Poikela, L. Yliruka & H. Muurinen (toim.) *Käytäntötutkimuksen taito*. Heikki Waris -instituutti ja Mathilda Wrede -institutet. <http://hdl.handle.net/10138/166389>

Uggerhøj, L. (2014) Learning from each other: collaboration processes in practice research. *Nordic Social Work Research*, 14(1), 44–57. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2014.928647>

Vanjusov, H. (2022). Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? *Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4625-6>